

УДК 343.98:132

О.В. СТАРЧЕНКО, канд. юрид. наук,
доц., Донецький юридичний інститут Луганського
державного університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

М.І. БУБЕЛА, Донецький юридичний ін-
ститут Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ЇЇ ЕЛЕМЕНТІВ У РОЗКРИТТІ Й РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: методика розслідування, кримі-
налістична характеристика, елементи, спосіб,
предмет посягання, сліди

В умовах соціально-економічних і полі-
тичних змін, підвищення рівня соціальної
нестабільності в суспільстві, розповсюджен-
ня правового нігілізму, зростання злочинно-
сті, виникає необхідність в зміцненні закон-
ності і правопорядку, підвищенні професіо-
налізму слідчих, прокурорів, суддів. Тому
перед наукою криміналістикою виникають
завдання, направлені на розробку і впрова-
дження в практику по боротьбі із злочинні-
стю наукових методів, способів і прийомів,
які є надійним інструментом в роботі право-
охоронних органів по розкриттю і розсліду-
ванню злочинів, використовуючи при цьому
різноманітну методику.

Одним із структурних елементів криміна-
лістичної методики є криміналістична харак-
теристика окремих видів і груп злочинів, яка
має важливе практичне і теоретичне значен-
ня. З'ясування нами її елементів, сутності і
значення дозволить не тільки чітко визначи-
ти основні тактичні завдання посадових осіб,
покликаних розкривати і розслідувати зло-
чини, але і певною мірою алгоритмізувати
їхні дії, що і є метою статті.

Поняття «Криміналістична характеристи-
ка злочинів» увійшло як спеціальний окре-
мий термін до числа основних понять кримі-

налістичної теорії і практики. Ще у 1965 ро-
ці, не використовуючи термін «криміналіс-
тична характеристика злочинів», Г.А. Густов
охарактеризував такі елементи, як: спосіб
скоєння злочину, особа винного, подія і умо-
ви скоєння злочину, слідоутворення. Вперше
вираз «криміналістична характеристика зло-
чинів» було використано А.Н. Колеснічен-
ком [1, с.20]. До розгляду питань сутності
криміналістичної характеристики злочинів
зверталися такі видатні учені-криміналісти,
як А.Н. Басалаєв, Р.С. Белкін, В.С. Бурдано-
ва, А.Н. Васильєв, С.І. Вінокуров, І.А. Возгрін,
І.Ф. Герасимов, В.А. Гуняєв, В.Ф. Ермолович,
Д.Я. Мірський, В.А. Образцов, Н.А. Селіванов,
В.Г. Танасевич, А.А. Хмиров, С.Н. Чурілов,
Е.В. Циценкова, Н.П. Яблоков та ін. Проте,
ще до них розгорнене поняття криміналіс-
тичної характеристики злочинів першим сфор-
мулював Л.А. Сергєєв [2, с.4–5].

У своєму дослідженні він дійшов виснов-
ку, що особливості злочинів окремих видів,
які мають криміналістичне значення (тобто
значення для слідчої практики і для розробки
наукових рекомендацій) вивчаються кримі-
налістикою і відображаються у відповідних
приватних методиках розслідування. У суку-
пності вони формують криміналістичні харак-
теристики окремих видів злочинів. Їх зміст,
на його думку, повинні складати особливості
способів і слідів відповідних видів злочинів,
обставини, що характеризують учасників
злочинів та їх злочинні зв'язки, об'єктивну
сторону, час, місце і обстановку вчинення
злочинів, об'єкт посягання і взаємозв'язок
перерахованих чинників [3, с.437].

Головною особливістю криміналістичної
характеристики, на думку Л.А. Сергєєва, є те,
що вона – в межах кожного виду злочинів –
виділяє ознаки способів, слідів злочинних
зв'язків і тому подібне, типових для окремих
груп і видів злочинів. Саме вони і є основою
для побудови приватних криміналістичних
методик. Таке розуміння криміналістичної
характеристики, на нашу думку, є вірним за
своєю суттю і отримало визнання у науці,
хоча і потребувало подальшого уточнення. З

появою цієї категорії в криміналістиці виникла наукова дискусія, яка породила безліч найрізноманітніших точок зору, безпосередньо пов'язаних з теоретичним осмисленням цієї проблеми.

«При изучении методики расследования отдельных видов преступлений, – писал С.П. Мітрічев, – следует обращать внимание на типичные признаки, имеющие криминалистическое значение, на особенности данного вида преступлений, выражающиеся в способах совершения преступлений, характерных следах, оставляемых на месте преступления, преступных связях, профессиональных и преступных навыках преступника, т.е. на все то, что является типичным, общим и включается в криминалистическую характеристику преступлений. Видовая криминалистическая характеристика должна включать наибольшее количество признаков, имеющих криминалистическое значение» [4, с.13–14].

Не розкриваючи в своїй роботі загального поняття криміналістичної характеристики, С.П. Мітрічев, визначаючи її зміст, назвав три основні взаємопов'язані елементи: спосіб скоєння злочину; сліди, що залишаються злочинцем і особа злочинця. Проте він уточнив, що це далеко не повний зміст криміналістичної характеристики, оскільки вона повинна мати більшу кількість ознак, що мають криміналістичне значення.

Таку ж позицію зайняв і І.Ф. Пантелеев. До криміналістичної характеристики конкретного виду злочинів він відносив «типичные ситуации данного вида преступлений, наиболее распространенные способы их совершения, применяемые преступниками технические средства, характеристику типичных материальных следов преступления, могущих иметь значение вещественных доказательств по уголовному делу, наиболее вероятные места их обнаружения, тайников, способы сокрытия следов преступления и других средств маскировки преступников, характеристика их профессиональных преступных навыков, преступных связей и т.д.» [5, с.359].

На нашу думку, більш конкретно розумін-

ня змісту криміналістичної характеристики міститься в роботі А.Н. Колесніченка, в якій він писав: «Криминалистической характеристикой раскрывается изложение каждой частной методики, поэтому, вначале освещаются некоторые иные важные вопросы, например, состояние преступности (данного вида), раскрываемости, качества расследования, задачи повышения эффективности следственной работы и т.д.» [1, с.21]. Він значно розширив зміст криміналістичної характеристики, включивши до неї всі загальні відомості, що стосуються злочинів окремих видів. До них він відносить відомості про типові слідчі ситуації, основні напрями розслідування, можливі шляхи встановлення злочинця і шляху підвищення ефективності слідчої роботи. Безумовно, слід погодитися з думкою А.Н. Колесніченка, що зміст роботи по розкриттю і розслідуванню злочинів багато в чому визначається криміналістичними даними, що характеризують даний вид або групу злочинів.

Проте ми вважаємо, що також слід погодитися з думкою А. Шаталова який вказував на те, що викликає сумнів допустимість отождошення понять «злочин» і «розслідування» [6, с.20]. Криміналістична характеристика насправді не може характеризувати процес розслідування, через його індивідуальність. Вона може містити відомості тільки про вид або групу злочинів.

А.Г. Філіппов визначав криміналістичну характеристику як систему властивих тому або іншому виду злочинів особливостей, що мають найбільше значення для розслідування і обумовлюючих застосування криміналістичних методів, прийомів і засобів. Він розглядає криміналістичну характеристику в двох рівнях: як загальне поняття та як криміналістичні характеристики конкретних видів і груп злочинів. Її елементами є: предмет злочинного посягання; спосіб скоєння та приховання злочину; час, місце, обстановка; особливості слідів, що залишаються злочинцями; особа злочинця і потерпілого [3, с.332]. На нашу думку, слідчому і оперативному працівникові

важливо знати ці елементи криміналістичної характеристики, оскільки вони нерозривно взаємопов'язані між собою. Наприклад, знаючи спосіб скоєння злочину, обстановку і сліди залишені злочинцями, можна визначити, з дуже великим ступенем вірогідності, невідомі елементи, зокрема особу злочинця. Це допомагає висунути найбільш обґрунтовані типові версії по конкретному злочину даного виду або групи.

Пізніше М.Г. Щербаковський визначив криміналістичну характеристику одночасно з точки зору кримінально-правової і криміналістичної характеристики [7, с.123]. Це не дозволяє відмежувати поняття криміналістичної характеристики від відповідних понять, що характеризують злочин з позиції кримінального, кримінально-процесуального права та інших наукових дисциплін, кожна з яких по своєму може бути пов'язана з вирішенням проблем розробки приватних методик розслідування злочинів.

На рівні одиничного явища розглядав криміналістичну характеристику Н.А. Селіванов. Він фактично ототожнював її з обставинами конкретного злочину. На його думку, криміналістична характеристика включає будь-які обставини злочину, що розслідується, і, більш того, факти, які, строго кажучи, не належать до обставин злочину, за умови, звичайно, що вони сприяють розслідуванню.

Вважаючи, що пізнати криміналістичну характеристику, означає розкрити злочин, Н.А. Селіванов пропонує класифікувати всі її елементи на чотири групи: по даним, що відносяться до об'єкту злочинного посягання (зокрема особи потерпілого); по обставинах злочину (місце, час, спосіб скоєння); по його наслідках зміни в об'єкті злочинного посягання і навколишньому його оточенні (у тому числі і сліди злочинця); по об'єктивній стороні та особі злочинця [8, с.57].

Проте така позиція, на нашу думку, не повністю враховує теоретичне і практичне значення криміналістичної характеристики (її елементів) видів і груп злочинів. Ми вважаємо, що воно полягає, перш за все, в тому,

щоб виявити об'єктивні закономірності, властиві злочину і на їх основі розробити рекомендації по розслідуванню цих злочинів.

А.Ф. Волобуєв вважає, що в результаті вивчення криміналістичної характеристики злочинів, як механізму скоєння окремого виду злочину, в кожній приватній методиці сформувалася система знань, необхідних для розкриття і розслідування цих злочинів, яка і визначається як криміналістична характеристика злочинів даного виду.

Тому криміналістична характеристика злочинів, на думку А.Ф. Волобуєва, – це система відомостей (знань) про елементи механізму скоєння злочинів окремого виду або групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови і перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів [9, с.24]. У криміналістичній характеристиці злочинів, на його думку, містяться відомості про наступні елементи механізму злочинів окремого виду (групи): спосіб підготовки, скоєння і приховування злочинів; знаряддя скоєння злочину; сліди злочину; місце і обстановка скоєння злочину; час скоєння злочину; предмет посягання; особа потерпілого; особа злочинця.

І.А. Возгрін вважав, що під криміналістичною характеристикою окремих видів злочинів слід розуміти описання стану і особливостей боротьби з різними категоріями злочинних дій, вона «имеет комплексное содержание, в котором используются данные, как смежных юридических наук, так и положения, разработанные непосредственно криминалистикой» [10, с.6].

Розвиваючи цю думку, він пише, що «основными частями криминалистической характеристики преступлений являются: понятие отдельных видов преступлений и общие уголовно-процессуальные условия их расследования; состояние и значение борьбы с данным видом преступления; криминалистическая классификация конкретных видов преступлений: а) по способу совершения, б) по личности преступников, в) по личности потерпев-

ших» [10, с.43]. На нашу думку, дане визначення було справедливо розкритиковане сучасними криміналістами. Адже конкретні відомості про стан і значення боротьби з тим або іншим видом злочинів стосовно певного періоду часу, безперечно, необхідні. Але ми вважаємо також, що така інформація не входить в предмет науки криміналістики і в зміст криміналістичної характеристики.

На думку Р.С. Белкіна, ці дані нічого не дають методиці розслідування, як комплексу практичних рекомендацій. За своєю суттю вони є елементом кримінологічним та кримінально-правовим, а не криміналістичної характеристики [11, с.191–192].

Як вважає О.Я. Баєв, криміналістична характеристика – це система елементів окремого виду злочинів, значущих для розслідування конкретних злочинів цього виду, і взаємозв'язок між цими елементами [12, с.79]. У якості таких елементів (окрім механізму слідоутворення) в криміналістичній характеристиці злочинів він виділив дані: про різновиди способів скоєння цих злочинів, їх приховування, осіб злочинців, мотив, місце і час скоєння злочинів, віктимологічних особливостей потерпілих і ряд інших, що відносяться до підвиду і категорії окремих злочинів проти особи.

Ми згодні з думкою В.Ю. Шепітька, що не всі перераховані елементи криміналістичної характеристики працюють однаково в різних видах злочинів. Одні з них набувають першорядного значення, інші, навпаки, йдуть на другий план, або навіть відсутні (наприклад, існують злочини, які не мають певного місця їх скоєння або в яких відсутня особа потерпілого). Елементи криміналістичної характеристики злочинів взаємопов'язані між собою. Проте до сьогодні в криміналістиці немає єдиної точки зору з приводу системи елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Ми вважаємо, що найповніше дане визначення криміналістичної характеристики злочинів В.Ю. Шепітьком, а саме: «Криміналістической характеристикой называется систе-

ма сведений (информации) о криминалистически значимых признаках преступлений данного вида, отображающая зависимость между ними и служащая построению и проверке версий в расследовании конкретных преступлений» [13, с.255]. Її метою є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину.

Значення криміналістичної характеристики злочинів полягає в тому, що вона сприяє: 1) розробці приватних методик розслідування; 2) побудові типових програм і моделей розслідування злочинів; 3) визначенню напряму розслідування конкретного злочину. Ця характеристика служить слідчому своєрідною інформаційною базою, набором відомостей про даний вид злочинів.

Останнім часом Р.С. Белкін дійшов висновку, що криміналістична характеристика не має значення для розкриття злочинів. У своїй статті він сказав: «...Я убежден, что криминалистическая характеристика преступления, не оправдав возлагавшихся на нее надежд и ученых, и практиков, изжила себя и из реальности, которой она представлялась все эти годы, превратилась в иллюзию, в криминалистический фантом» [14, с.764]. Не зважаючи на чіткість висловлених Р.С. Белкіним критичних зауважень, у теперішній час мають деякі протиріччя щодо інтерпретації компонентного змісту криміналістичної характеристики злочинів. Тому С.І. Коновалов вважає, що «...предлагаемые новведения авторов не всегда обосновываются, и мы имеем дело с неаргументированной авторской трактовкой, имеющей претензию на «оригинальность», что в конечном итоге приводит к размыванию понятия, утрате его четкости и определенности. Мы склонны отнести сложившуюся ситуацию к внутренним противоречиям процесса криминалистического познания преступления...» [15, с.80].

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку криміналістичного знання про злочини його оновлення відбувається за рахунок змін у понятійному апараті без змін наукового підходу.

До теперішнього часу сформувався широкий спектр уявлень про криміналістичну характеристику злочинів і систему її елементів. Відсутність єдиного розуміння цієї категорії, дозволяє припустити, що в науці криміналістиці продовжується процес її теоретичного осмислення. Розглядаючи цю проблему з позиції потреб слідчої практики, слід зазначити, що всі відомості, що містяться в криміналістичній характеристиці злочинів, повинні бути науково-обґрунтованими даними про обставини, типових для злочинів конкретного виду або групи.

Аналіз перерахованих вище точок зору дозволяє зробити висновок про те, що змістом криміналістичної характеристики є певна система даних, призначених для організації розслідування злочинів з використанням криміналістичних методів, прийомів і засобів.

За своєю сутністю вони є основою для наукових рекомендацій, призначених органам досудового розслідування для обґрунтованого висунення версій, визначення основних напрямів розслідування і вирішення інших завдань.

У структурі приватної криміналістичної методики розслідування, криміналістична характеристика злочинів є важливим елементом, оскільки є джерелом відомостей про злочин і злочинця, необхідним для організації ефективної роботи по конкретних кримінальних справах.

Слід зазначити, що приведений вище перелік елементів криміналістичної характеристики злочинів не є вичерпним і повинен уточнюватися і поповнюватися у міру появи нових криміналістичних знань.

Розроблені наукою криміналістикою характеристики злочинів, вже довгий час успішно застосовуються на практиці і є невід'ємною частиною криміналістичної методики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекций / А. Н. Колес-

ниченко. – Х. : Юрид. ин-т, 1976. – 28 с.

2. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. Руководство для следователей / Л. А. Сергеев. – М. : Юридическая литература, 1971. – 752 с.

3. Филиппов А. Г. Криминалистика : учебник / А. Г. Филиппов, А. Ф. Волынский. – М. : Издательство «Спарк», 1998. – 543 с.

4. Митричев С. П. Методика расследования отдельных видов преступлений / С. П. Митричев. – М., 1963. – 544 с.

5. Пантелеев И. Ф. Криминалистика : учебник. / И. Ф. Пантелеев, Н. А. Селиванов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 544 с.

6. Шаталов А. Сущность и содержание криминалистической характеристики преступлений / А. Шаталов. – Следователь. – 1999. – № 1. – 64 с.

7. Щербаковский М. Г. Криминалистика : пособие по подготовке к государственному (выпускному) комплексному экзамену / М. Г. Щербаковский. – Х. : Прометей, 2004. – 284 с.

8. Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Соц. законность. – 1997. – № 2.

9. Волобуев А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики : лекція. / А. Ф. Волобуев. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1996. – 36 с.

10. Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / И. А. Возгрин. – Ленинград, 1976. – 80 с.

11. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. Т. 3. / Р. С. Белкин. – М., 1979. – 480 с.

12. Баев О. Я. Основы криминалистики : курс лекций. / О. Я. Баев. – М. : Экзамен., 2001. – 230 с.

13. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекций. / В. Ю. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2003. – 352 с.

14. Белкин Р. С. Избранные труды / Рафаил Самуилович Белкин. – М. : Норма, 2008. – 768 с.

15. Коновалов С. И. Теоретико-методологические проблемы криминалистики : моно-графия / С. И. Коновалов. – Ростов-на-Дону : РЮИ МВД России, 2001. – 208 с.

Старченко О. В. Сутність і значення криміналістичної характеристики та її елементів у розкритті й розслідуванні злочинів / О. В. Старченко, М. І. Бубела // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 853–858 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10covirz.pdf>

Розглянуто поняття, зміст, елементи криміналістичної характеристики, аналізуються різноманітні точки зору українських та російських учених з цього питання. На базі цих даних зроблені висновки стосовно сутності та значення криміналістичної характеристики, її елементів і доведена необхідність їх застосування у практичній діяльності з розслідування злочинів.

***

Старченко А.В., Бубела Н.И. Сущность и значение криминалистической характеристики и ее элементов в раскрытии и расследовании преступлений

Рассмотрены понятие, содержание, элементы криминалистической характеристики, анализируются разнообразные точки зрения украинских и российских ученых по этому вопросу. На базе этих данных сделаны выводы относительно сущности и значения криминалистической характеристики, ее элементов, и обоснована необходимость их применения в практической деятельности по расследованию преступлений.

***

Starchenko O.V., Bubela M.I. The Essence and Value of the Criminal Characteristics and Its Elements in Detection and Investigation of Crimes

A concept, maintenance, elements of criminality's description, is considered, the various points of view of the Ukrainian and Russian scientists are analyzed through this question. On the base of these information authors do the conclusions in relation to essence and value of criminality's description, its elements, and lead to the necessity of their application for practical activity from investigation of crimes.

Форум права